

Muz., 2017(58): 281-291
Rocznik, eISSN 2391-4815

data przyjęcia – 07.2017
data recenzji – 08.2017
data akceptacji – 08.2017
DOI: 10.5604/01.3001.0010.4303

EWANGELIKALIA W ZBIORACH POLSKICH – PRÓBA TYPOLOGIZACJI

EVANGELICAL OBJECTS IN POLISH COLLECTIONS – ATTEMPT AT TYPOLOGY

Anna Seemann-Majorek

Muzeum „Domek Matki Ewy” w Miechowicach

Abstract: The article discusses the legacy of Protestantism in Poland and the Protestant collections preserved in museum institutions in Poland. The author presents the collections of Evangelical artefacts amassed in various ways and forms and at different times, which thus constitutes a preliminary typology of the legacy of the Reformation. For simplification, she defines Evangelical objects as all objects which are part of the broadly-understood Protestant legacy.

The spectrum of these objects is very broad, ranging from artefacts in traditional museum institutions, through sacred places, works of art, technical monuments, ephemera, cemeteries, to virtual collections of audiovisual and digitised legal instruments. The examples quoted in the text do not exhaust the subject, but evidence the vastness and richness of the legacy acquired as a donation after the Reformation movement initiated by the Augustinian monk Martin Luther.

Keywords: Evangelicals, legacy, collections, documents, Evangelical objects, Protestantism.

W 2017 r. w wielu krajach przynależnych do chrześcijańskiego kręgu kulturowego obchodzona jest 500. rocznica reformacji. W 1517 r. w Wittenberdze w Niemczech augustiański mnich Marcin Luter przybił na drzwiach kościoła 95 tez, co zapoczątkowało nie tylko odmianę oblicza Kościoła zachodniego, ale i wiele procesów politycznych, społecznych, kulturowych i obyczajowych. Idee reformacyjne bardzo szybko dotarły na ziemię polskie, bez względu na to, jaką definicję granic państwa polskiego przyjmujemy. Wpływy nauki Lutera, Kalwina lub arian rozkładały się różnie, decydując często o rozwoju społecznych i humanistycznych trendów całych regionów. Radykalne zmiany narodowościowe i wyznaniowe w Polsce przyniosła II wojna światowa. Katolicy, którzy w II Rzeczypospolitej stanowili 64,8% ludności, po wojnie zaczęli stanowić aż 94% społeczeństwa i wyraźnie zdominowali je

wyznaniowo¹, a odsetek obywateli polskich deklarujących inne pochodzenie narodowościowe spadł niewyobrażalnie. Po II wojnie światowej liczba ewangelików na Ziemiach Polskich zmalała o blisko 6 000 000². Rzeczpospolita zaczęła utrzymywać przekaz o monowyznaniowym i jednolitym narodowościowo społeczeństwie, w którym „inni” stanowili tylko niewielki procent przybyszów. Kilkusetletnia obecność protestantów w Polsce stała się tematem tabu, a artefakty – bez względu na swoją wartość i znaczenie – zalegały w magazynach, pozostawały w parafiach lub stawały się eksponatami rozproszonymi w prowincjonalnych placówkach. Niektóre kolekcje nie zostały dokładnie zinwentaryzowane w miejscu ich przechowywania³, a już w ogóle nie ma mowy o skatalogowaniu ich w jeden zbiór w skali kraju czy spisaniu i gromadzeniu danych według określonego kodu. Nierzadko barierą

w bezpośrednim dotarciu do protestanckich dóbr kultury jest nieświadomość lub niejednoznaczny opis przedmiotów⁴, czy prozaicznie – odległość do miejsc ich przechowywania.

Dlatego na potrzeby niniejszego artykułu nadrzędnym zadaniem stało się opisanie najbardziej charakterystycznych miejsc i przestrzeni będących spadkobiercami materialnego dziedzictwa ewangelików na Ziemiach Polskich. Dla uproszczenia, wszelkie artefakty – zbiory piśmiennicze, przedmioty, budynki lub przestrzenie – związane z ewangelikami zostały nazwane w niniejszym opracowaniu ewangelikaliami, a miejsca ich przechowywania i eksponowania podzielono na kilka następujących typów⁵:

1. Placówki muzealne: a) muzea tematyczne, b) muzea lokalne różnej skali i zasięgu, mające w swoich zbiorach artefakty ewangelickie, c) muzea sprofilowane, uwzględniające spuściznę ewangelicką.

2. Inne miejsca i przestrzenie, np. kościoły, domy i cmentarze.

3. Samodzielne dzieła sztuki.

4. Wirtualne kolekcje: a) autonomiczne muzea internetowe, b) inne miejsca i przestrzenie w internecie.

5. Archiwa.

6. Pamiątki po represjach.

Placówki muzealne

Wbrew pozorom w Polsce jest wiele miejsc, w których można szukać protestanckiej spuścizny. Wśród nich znajduje się kilka placówek muzealnych, lecz tylko dwie są całkowicie

ukierunkowane na gromadzenie i udostępnianie dziedzictwa reformacyjnego. Choć dzieli je od siebie ponad 600 kilometrów, obie znajdują się w miejscach historycznie i kulturowo związanych z kolejną falą pietyzmu (zwaną także neopietyzmem lub ruchem przebudzeniowym), jaka przelała się przez europejskie ośrodki protestanckie na przełomie XIX i XX wieku⁶. Mowa o Muzeum Reformacji Polskiej w Mikołajkach i Muzeum Protestantyzmu w Cieszynie.

Muzeum Reformacji Polskiej w Mikołajkach powstało w 1973 r. z inicjatywy księdza Władysława Pilchowskiego⁷. Zawiera głównie zbiory piśmiennicze i czasopiśmiennicze w tym także dokumenty życia społecznego. Zbiory muzeum nie ograniczają się jedynie do pamiątek po społeczności ewangelickiej żyjącej na Mazurach. Zasięg terytorialny kolekcji jest znacznie szerszy i wychodzi daleko poza granice dawnych Prus Wschodnich. Inaczej natomiast prezentuje się inwentarz Muzeum Protestantyzmu w Cieszynie. Powstało ono dopiero w 2009 r. przy Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Cieszynie i kontynuuje tradycje Biblioteki Tschammera, której początek istnienia zbiega się z budową Kościoła Jezusowego w Cieszynie. Głównym zadaniem muzeum cieszyńskiego jest gromadzenie, ochrona i udostępnianie szeroko rozumianej kultury i dziedzictwa reformacji na ziemiach polskich, ze szczególnym uwzględnieniem Śląska Cieszyńskiego⁸. Zbiory zgromadzone przez Bibliotekę i Archiwum im. B.R. Tschammera są opracowywane ściśle według aktualnych norm bibliotecznych i podzielone na sekcje: 1) Stare druki, 2) Książki i 3) Czasopisma – w katalogach *online* oraz 4) Stare druki (do 1800), 5) Zasoby archiwalne i

1. Biblia brzeska (Biblia Radziwiłłowska) z 1564 r.

1. The Brest Bible (the Radziwiłł Bible) from 1564

2. Biała Fabryka Geyera w Łodzi

2. The Geyer White Factory in Łódź

6) Czasopisma – w zasobach cyfrowych. Kolekcja muzeum liczy obecnie ponad 23 000 druków, w tym kilka tysięcy starodruków.

Niektóre parafie podejmują samodzielne inicjatywy organizując na swoim terenie stałe ekspozycje dokumentów życia społecznego lokalnych ewangelików. Przykładowo Parafia Ewangelicko-Augsburska w Katowicach w roku 2000 otworzyła w lewej nawie kościoła muzeum parafialne, w którym oglądać można zdjęcia, akty, plany, medaliony oraz inne druki, a na szczególną uwagę zasługuje *Biblia brzeska (Biblia Radziwiłłowska)* z 1564 r. – jeden z najcenniejszych zabytków piśmiennictwa polskiego.

Wśród placówek muzealnych gromadzących różnego rodzaju ewangelikalia warto także wspomnieć – mające w swoich zbiorach artefakty ewangelickie – lokalne ośrodki różnej skali i zasięgu, takie jak Muzeum Śląskie w Katowicach czy Muzeum Miejskie w Zabrze oraz muzea sprofilowane, uwzględniające spuściznę ewangelicką, jak Muzeum Powstań Śląskich w Świętochłowicach. Przy czym bardzo duże znaczenie ma tutaj kolekcja muzeum świętochłowickiego, w skład której wchodzi zbiory dawnego Muzeum Miejskiego w Świętochłowicach, mieszczącego się przez lata w budynku byłej szkoły ewangelickiej⁹. Z badań własnych wynika, że przechowywane w magazynach ewangelikalia wciąż czekają na fachową inwentaryzację.

Inne miejsca i przestrzenie

Szczególną pozycję w niniejszej typologii przestrzeni muzealnych zajmują miejsca same w sobie będące atrakcją

turystyczną, jednocześnie wpisującą się w kanon protestanckiego dziedzictwa materialnego. Wśród transparentnych przykładów warto wymienić: Kościół Pokoju w Świdnicy z XVII w., wpisany w 2001 r. na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, Kościół Wang w Karpaczu przywieziony w Karkonosze z Norwegii w 1. poł. XIX w., kościół ewangelicko-augsburski w Sorkwicach koło Mrągowa, niektóre obiekty na Szlaku Zabytków Techniki Województwa Śląskiego, Muzeum „Domek Matki Ewy” w Miechowicach, Cmentarz Hutników w Gliwicach, Pałac Tiele-Wincklerów w Mosznej, Biała Fabryka Geyera w Łodzi czy chociażby kilka obiektów znajdujących się na Szlaku Architektury Drewnianej w poszczególnych województwach. Biała Fabryka Geyera w Łodzi, wzniesiona w stylu klasycystycznym przez ewangelickiego przemysłowca Ludwika Geyera, została wybudowana w 1. poł. XIX w. i mieściły się w niej, pierwsze w mieście, przędzalnia i tkalnia. Obecnie jest siedzibą Centralnego Muzeum Włókiennictwa, a w pobliżu utworzono Skansen Łódzkiej Architektury Drewnianej, którego ozdobę stanowi – przeniesiony z pobliskiej Nowosolnej – modrzewiowy, luterński kościół z 1848 r., którego budowę zakończono w 1852 roku. Nie pełni on już funkcji sakralnej, ale nie nadano mu też charakteru świeckiego. Z kolei przeniesiony do Górnośląskiego Parku Etnograficznego w Chorzowie ewangelicki kościół z Bytomia-Bobruka¹⁰ nadal ma pełnić funkcję sakralną po uroczystej rekonskrecji, której datę wyznaczono na 13 września 2017 roku. Unikatem w skali kraju jest wspomniane wyżej Muzeum „Domek Matki Ewy” w Miechowicach, będące w rzeczywistości placówką o charakterze izby pamięci,

3. Ewangelicki kościół z Bytomia-Bobrka po pożarze

3. The Evangelical Church in Bytom-Bobrek after a fire

4. Muzeum „Domek Matki Ewy”

4. "Mother Eve's House" Museum

5. Rzeźba Teodora Kalidego *Chłopiec z łabędziem*

5. *Boy with a swan*, a sculpture by Theodor Kalide

jeszcze do niedawna zamieszkiwaną przez ewangelicką diakonię. Drewniany dom zbity z prostych bali, przypominający piernikową chatkę bajkowo wpisano się w pokopalniany krajobraz Górnego Śląska. Wybudowano go w 1902 r. dla Matki Ewy czyli Ewy von Tiele-Winckler, córki węglowego potentata, ewangelika z dziada pradziada. Zbiory, które na przestrzeni lat zgromadzono w jego wnętrzach, dopiero w roku 2017 doczekały się wstępnej selekcji i ogólnej inwentaryzacji. Kolekcja obejmuje m.in. liczne fotografie, korespondencję, publikacje zwarte i ciągłe, starodruki, plany i mapy, oryginalne tkaniny, pamiątki z egzotycznych wypraw misyjnych miechowskich diakonis i wiele innych interesujących obiektów dokumentujących życie społeczne, których tematyka bynajmniej nie ogranicza się tylko do dziejów regionu miechowskiego, ale bardzo szeroko wpisuje się w kontekst ciekawej historii Europy i innych kontynentów.

Samodzielne dzieła sztuki

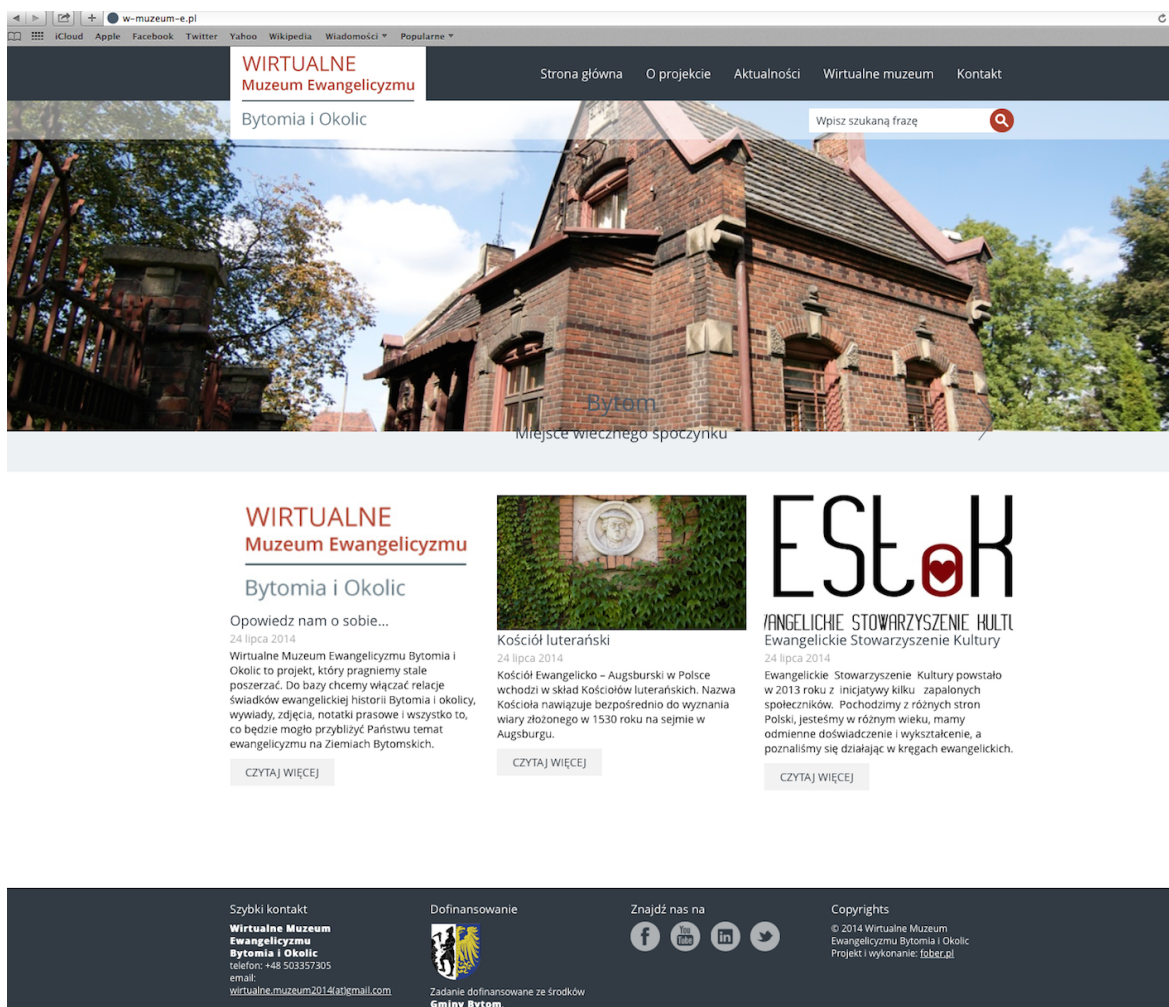
Wśród protestanckich artefaktów nie można pominąć wybitnych dzieł sztuki, których istnienie na trwałe wpisało się w przestrzeń kulturową Polski. Spacerując ulicami miast, miasteczek i wsi często zupełnie niespodziewanie natrafimy na samodzielnie bytujące obiekty, których autorami byli wybitni ewangelicy. Przykładowo, słynną rzeźbę odlewną ewangelickiego artysty Teodora Kalidego *Chłopiec z łabędziem* do dziś można podziwiać m.in. w Ogrodzie Saskim w Warszawie czy Parku Staromiejskim we Wrocławiu, a przebudowany według projektu Ottona Gehlinga kościół ewangelicki Świętej Trójcy (obecnie katolicki kościół Zesłania

Ducha Świętego) zdobi Plac Wolności w samym centrum Łodzi.

Wirtualne kolekcje

W związku z jubileuszem 500-lecia reformacji Kościół Ewangelicko-Augsburski w RP, w ciągu 3 lat poprzedzających rocznicę, podjął wiele inicjatyw mających na celu popularyzację wiedzy i dziedzictwa protestanckiego w Polsce. Jednym z elementów projektu było stworzenie platformy internetowej¹¹ całkowicie poświęconej osobie Marcina Lutra, jego życiu, czasom i dziełu oraz wydarzeniom rocznicowym. W jednej z zakładek znajduje się przekierowanie do strony www.historia.luter2017.pl. Miejsce to jest swoistym muzeum pamiątek po ludziach, kościołach, cmentarzach i innych obiektach związanych z protestantami na przestrzeni wieków, do czasów współczesnych. Muzeum jest otwarte na każdego, kto chciałby w nim zamieścić swoje zbiory. 6 lipca 2017 r. podawana ogólna liczba wpisów to 671, z czego osoby to 265 wpisów, kościoły – 323, cmentarze – 38, inne – 45. Dodatkowo wszystkie wpisy mają swoje bezpośrednie umiejscowienie na specjalnej mapie.

Natomiast wcześniej, w 2014 r., Ewangelickie Stowarzyszenie Kultury – dzięki wygranej w konkursie dotacji Urzędu Miasta Bytomia – powołało do życia Wirtualne Muzeum Ewangelicyzmu Bytomia i Okolic¹². Zarówno geneza jego powstania jak i kierunki rozwoju wiążą się z przenikaniem kultur, poszukiwaniem tożsamości narodowej lub wyznaniowej, splątanymi losami jednostek lub zbiorowości na przestrzeni wieków, w obliczu zmian granic i upadku

6. Zrzut ekranu – strona główna Wirtualnego Muzeum Ewangelicyzmu Bytomia i Okolic

6. Printscreen – the main page of the Virtual Museum of Evangelicalism of Bytom and its Surroundings

lub powstawania państw w Europie Środkowo-Wschodniej. Wszystkie te zdarzenia dotyczyły Górnego Śląska, przede wszystkim w XX wieku. Procesy te odbijały się na losach, decyzjach i wyborach mieszkańców śląskich miast i wsi. Dwie wojny światowe, powstania śląskie, plebiscyt, zbrodnie dwóch totalitaryzmów, kalejdoskop wyznaniowy i narodowościowy oraz migracje wpływały tak bardzo silnie na doświadczenia życiowe jednostek lub zbiorowości, że tylko bezpośrednie relacje audiowizualne, przekazujące nie tylko słowa i treści ale i emocje, mogły oddać prawdę i pamięć. Takie notacje same w sobie stawały się artefaktami i eksponatami wirtualnego muzeum, „muzeum w sieci”, „muzeum przekazu, wrażeń i wspomnień”. Dlatego twórcy tego muzeum uznali je za podstawowy zasób i całą kolekcję. Rozmówcy reprezentowali różne zawody, generacje i wyznania. Wbrew pozorom nie można się było ograniczać do ewangelików. Nie pozwalała na to specyfika Górnego Śląska, ale i *genius loci* „Ostoi Pokoju” – dawnych zakładów opiekuńczych Matki Ewy, gdzie idea Wirtualnego Muzeum Ewangelicyzmu dojrzała. Z pozoru ograniczony zasięg terytorialny badań muzealnych szybko zaczął się rozrastać. Kolejne notacje zahaczały tematycznie o odległe miasta i rejony, jak

Kutno, Warszawa czy Brzeziny koło Łodzi. Pojedyncze wypowiedzi trwały od 20 minut do kilku godzin. Udostępniono ich kilkuminutowe fragmenty. Początkowe ograniczenie czasowe wypowiedzi do 3 minut nie sprawdziło się. Zdało się, że skrócenie niektórych wypowiedzi wypaczyłoby ich sens lub okaleczyłoby je treściowo bądź emocjonalnie. Na początek wykonano łącznie 30 notacji, z których wybrano kilkadziesiąt reprezentatywnych fragmentów. Wnikliwe przesłuchanie całości pozwoliłoby analitykowi zestawić interesujący kalejdoskop postaw i opinii wobec tych samych wypadków z przeszłości. Realizacja nagrań – ze względu na wybrane pod kątem tematu miejsca lub związane z tematyką wypowiedzi wydarzenia – nastęrczała czasami sporo trudności. Autorzy zdjęć starali się często stylizować je na archiwalne fotografie. Za notacjami poszły wybrane kolekcje zdjęć wraz z opisami, teksty własne lub przytaczane artykuły, a także doraźne dokumentacje związanych z muzeum wydarzeń, na przykład reportaży z wręczania kolejnych Nagród im. Matki Ewy, zaprzysiężania Rad Parafialnych lub świąt lokalnych. Materiały zbierane do muzeum zaczęły być przydatne w innych sferach działania Ewangelickiego Stowarzyszenia Kultury. Pozwoliły na udział w projekcie *Kamienie Pamięci* Instytutu Pamięci

7. Rejestracja notacji podczas festynu w Bytomiu. E. Nowak – udzielający notacji członek grupy rekonstrukcyjnej Leo Corde, A. Seeman-Majorek – prowadząca, A. Michalski – operator

7. Registering notation during festivities in Bytom. E. Nowak – a member of the Leo Corde reconstruction group giving notation, A. Seeman-Majorek – leader, A. Michalski – cameraman

8. Dom „Cisza Syjonu” – zdjęcie z archiwum Muzeum „Domek Matki Ewy”

8. "Silence of Zion" House – a photograph from the archives of "Mother Eve's House" Museum

9. „Cisza Syjonu” podczas realizacji filmu *Szlakiem Matki Ewy*, zamieszczonego także w Wirtualnym Muzeum Ewangelicyzmu Bytomia i Okolic

9. „Silence of Zion” during production of the film *Tracing Mother Eve*, also available in the Virtual Museum of Evangelicalism of Bytom and its Surroundings

Narodowej, organizację konferencji naukowej i publikację dwóch książek. Stały się też inspiracją do podjęcia badań nad ewangelickimi chrzcielnicami, najpierw na Śląsku, z planami objęcia nimi całego kraju.

Nieograniczona przestrzeń internetu jest doskonałym medium w popularyzowaniu dziedzictwa kulturowego, w tym także ewangelickiego. Kilka interesujących zbiorów ewangelików znaleźć można na Facebooku – najbardziej dziś popularnym portalu społecznościowym. Oprócz profili prowadzonych przez parafie wyróżniają się tu profile poświęcone cmentarzom lub kościołom ewangelickim inicjowane głównie przez społeczników i wolontariuszy: *Zapomniane cmentarze województwa pomorskiego*¹³, *Zabytkowy Cmentarz Ewangelicki w Czempiniu*¹⁴, *Lapidaria. Zapomniane cmentarze Wielkopolski*¹⁵, *Tak trzeba*¹⁶, *Lapidaria. Zapomniane cmentarze Pomorza i Kujaw*¹⁷, *Opuszczone kościoły ewangelickie*¹⁸.

Archiwa

W ostatnich latach można zaobserwować wzmożone zainteresowanie rodzimą genealogią, dlatego w omawianej typologii nie mogło zabraknąć miejsca dla wszelkiego rodzaju archiwów. Ze względu na swoją specyfikę zostały uwzględnione jako osobna kategoria. Miejsc, w których można szukać informacji na temat przodków w celu uzupełnienia własnych drzew genealogicznych jest całkiem sporo¹⁹. Jednak w wielu z nich chcąc uzyskać jakiegokolwiek informacje, najpierw należy złożyć stosowny wniosek, na którego rozpatrzenie nieraz trzeba czekać nawet kilka dni.

Samo poszukiwanie informacji staje się więc sporym problemem gdy od archiwum dzieli nas kilkaset kilometrów, a my nie mamy pewności czy na miejscu znajdziemy potrzebne dane. Naprzeciw takim problemom powoli zaczynają wychodzić instytucje państwowe i organizacje społeczne digitalizując stare dokumenty i udostępniając je na specjalnych stronach internetowych – wszystko zgodnie z literą prawa. Cyfrowe archiwa akt stanowią więc dodatkową przestrzeń, w której gromadzone są wszelkie dane, w tym także ewangelikalia. Wśród instytucji przodujących w tej działalności są m.in.: Narodowe Archiwum Cyfrowe (NAC), Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD), Archiwa Państwowe, archiwa budowlane, kurie diecezjalne, diecezje ewangelickie, Konsystorz Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego i Konsystorz Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Warszawie, Urząd Stanu Cywilnego, a w szczególności Ewangelickie Centralne Archiwum w Berlinie.

Rozpoczynając poszukiwania warto na początku zajrzeć do zasobów Narodowego Archiwum Cyfrowego²⁰, które powstało w 2008 r. w wyniku przekształcenia Archiwum Dokumentacji Mechanicznej. Powołano je w celu gromadzenia, przechowywania i udostępniania materiałów archiwalnych w postaci cyfrowej oraz zarządzania nimi. Z punktu widzenia tego artykułu najważniejszy jest rozwijany przez NAC system internetowy, w którym można wyszukiwać skany i opisy materiałów archiwalnych zgromadzonych w kraju²¹. System Szukajwarchiwach.pl zawiera ponad 23 miliony skanów. Przykładowo, po wpisaniu w wyszukiwarkę systemu słowa „luteranie” pojawiają się 52 wyniki, „protestanci” – 69 wyników, „kalwini” – 24 wyniki, „Tiele-Winckler” – 62

wyniki, „Bursche” – 148 wyników, „reformacja” – 229 wyników. Z całą pewnością trudno w tej chwili określić, jaką liczbą ewangelikaliów NAC dysponuje, ponieważ należałoby najpierw określić, co do nich należy. Czy na przykład wchodzi tutaj w rachubę zbiory dotyczące Józefa Piłsudskiego (2863 wyniki), który przeszedł na luteranizm w 1889 r., przed ślubem z pierwszą żoną Marią Juszkiewicz z d. Koplewską, a jeśli tak, to czy z całego jego życia? Lub dotyczące generała Władysława Andersa (214 wyników), ochrzczonego w parafii luteranckiej w Chodczu, który przeszedł na katolicyzm prawdopodobnie podczas internowania w Związku Radzieckim w latach 1939–1941? Audiowizualne zbiory NAC udostępnione w internecie²² są w tej chwili skatalogowane w taki sposób, że nie da się jednoznacznie odpowiedzieć, ile z nich ma związek z protestantyzmem. Po wpisaniu słowa „luteranie” pojawia się jedno zdjęcie, „protestanci” – 0, „kalwini” – 0, „Tiele-Winckler” – 0, „Bursche” – 21, „reformacja” – 2, „ewangelicki” – 122, „diakonisy” – 29 zdjęć.

Inną dość istotną placówką archiwalną jest Archiwum Główne Akt Dawnych, które powstało w czasach Księstwa Warszawskiego w 1808 r. z inicjatywy Fryderyka Augusta, jako Archiwum Ogólne Krajowe²³. W spisie zespołów archiwalnych AGAD „Centralne Władze Wyznaniowe Królestwa Polskiego”²⁴ zajmują 77 metry bieżące, 1996 jednostek archiwalnych, z których wiele to akta gmin ewangelickich. Zbiór akt pod nazwą „Zbór Ewangelicko-Augsburski” liczy wraz z biblioteką 2855 jednostek, a „Konsystorz Kościoła

Ewangelicko-Augsburskiego” 479 jednostek archiwalnych²⁵. Część zbiorów udostępniona jest w internecie w postaci skanów, co stanowi ogromne ułatwienie w przeszukiwaniu np. ksiąg metrykalnych parafii czy urzędów już nieistniejących lub znajdujących się w sporym oddaleniu. Badając dzieje rodziny warto śledzić także strony lokalnych Archiwów Państwowych, które systematycznie uzupełniają swoje własne bazy digitalizując i publikując w sieci dawne akta pobliskich parafii. Ilość materiału, którą trzeba przetworzyć jest ogromna, dlatego archiwiści chętnie korzystają z wsparcia ze strony innych organizacji²⁶. Dzięki temu możemy przeglądać dawne księgi chrztów, ślubów i zgonów praktycznie nie wychodząc z domu.

Pamiętki po represjach

Wśród ewangelikaliów ważną rolę odgrywają artefakty o charakterze kontrowersyjnym, nawiązujące do czasów kontrreformacji oraz innych okresów prześladowań ewangelików (w tym także ruchomości fizycznie nieistniejące lub mienie zagrabione). Gdy 8 sierpnia 1629 r. na polecenie cesarza Ferdynanda II zaczęto odbierać śląskim ewangelikom kościoły, wierni spotykali się potajemnie w prywatnych domach lub innych odludnych miejscach. Pamiętką po tych trudnych czasach są tzw. leśne kościoły ukryte w beskidzkich lasach²⁷. Choć po okresie kontrreformacji sytuacja ewangelików zaczęła się powoli zmieniać, nigdy jednak nie udało się uzyskać

10. Skwer u zbiegu ul. Wrocławskiej i Kolejowej w Bytomiu – dawny cmentarz ewangelicki, fragment mogiły

11. Square at the junction of Wrocławska and Kolejowa streets in Bytom – former Evangelical church, fragment of a grave

(Fot. 1-5, 10 – EStoK/A. Michalski; 7 – EStoK/Ł. Baldowski; 8 – dzięki uprzejmości Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Bytomiu-Miechowicach, 9 – EStoK/A. Seeman-Majorek)

pełnego ekumenicznego porozumienia i zrozumienia²⁸. Ewangelików przez długie dekady utożsamiano z Niemcami i wrogami. W gazetach nierzadko pojawiały się notatki szkalujące społeczność ewangelicką i jej dokonania²⁹. Wielu ewangelikom przyszło słono zapłacić za ich religijne przekonania a przestrzeń, w której funkcjonowali, dziś stanowi jedynie „pomnik pamięci” – nierzadko zresztą zapomniany, pusty i bezimienny³⁰. Opowieść o tych trudnych czasach zachowała się w wielu dokumentach, które współcześnie są opracowywane (choć nadal dość wybiórczo) i udostępniane np. przez instytucje kultury, cyfrowe biblioteki czy lokalne parafie³¹.

Przytoczone tutaj przykłady nie wyczerpują zagadnienia. Wskazują jedynie kierunki, w których można podążać

eksplorując przestrzeń lokalną i o zasięgu ogólnokrajowym. Współczesne technologie i nieograniczoność sieci internetowej stwarzają szanse na szerokie ukazanie dziedzictwa kulturowego protestantów i jego doniosłości dla historii Polski, a liczne programy i konkursy na dofinansowania digitalizacji pozwalają mieć nadzieję, że proces ten wkrótce się rozpocznie. Optymizmem nastraja podpisane 27 stycznia 2017 r. porozumienie o współpracy pomiędzy Naczelnym Dyrektorem Archiwów Państwowych a Kościołem Ewangelicko-Augsburskim w Polsce³². Wielką wartością są oddolne inicjatywy organizacji pozarządowych i lokalnych społeczności. Czas spuścizny protestanckiej w Polsce dopiero nadchodzi.

Streszczenie: Artykuł podejmuje problematykę spuścizny protestantyzmu w Polsce i protestanckich zbiorów zachowanych w placówkach muzealnych w kraju. Autorka przedstawia zasób ewangelickich artefaktów gromadzonych w różny sposób, w różnej formie i w różnym czasie tworząc tym samym wstępną typologię reformacyjnego dziedzictwa. Wszelkie obiekty wchodzące w skład szeroko rozumianej protestanckiej spuścizny nazywa w uproszczeniu ewangelikaliami. Ich spectrum jest bardzo szerokie, począwszy od

artefaktów w tradycyjnych placówkach muzealnych, przez budynki sakralne, dzieła sztuki, zabytki techniki, dokumenty życia społecznego, cmentarze, na wirtualnych kolekcjach dokumentów audiowizualnych i zdigitalizowanych aktach urzędowych kończąc. Przytoczone w tekście przykłady nie wyczerpują zagadnienia, a jedynie wskazują na ogrom i bogactwo spadku jaki otrzymaliśmy w darze po reformacyjnym ruchu zapoczątkowanym przez augustiańskiego mnicha Marcina Lutra.

Słowa kluczowe: ewangelicy, spuścizna, kolekcje, dokumenty, ewangelikalia, protestantyzm.

Przypisy

¹ A. Dziuba, *Informator. Kościół katolicki w Polsce*, Warszawa 1993; *Rocznik Statystyczny 1994*, Warszawa 1994.

² T. Szurman. M. Hintz, *Dzieło łaski Boga. Diecezja Katowicka Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP*, Katowice 2003, s. 17.

³ Np. dopiero teraz trwają prace inwentaryzacyjne nad zbiorami Muzeum „Domek Matki Ewy” oraz pozostałościami po ewangelickiej społeczności Bytomia-Bobrka i tamtejszej świątyni.

⁴ Przykładem braku stosownego opisu jest np. budynek dawnego sierocińca w Podgórzu na Dolnym Śląsku. Dom został założony w ramach akcji Domy dla Bezdomnych przez ewangelicką diakonisę Ewę von Tiele-Winckler. Przez krótki okres przebywała tam na praktykach Edyta Stein i to jej poświęcona jest tablica pamiątkowa zawieszona na elewacji budynku. O ewangelikach, a już tym bardziej o ewangelickich diakonisach, które opiekowały się porzuconymi i osieroconymi dziećmi nikt w Podgórzu nie pamięta.

⁵ Typologia autorska na podstawie własnych badań i obserwacji. Tworząc niniejsze zestawienie brano pod uwagę wytwory człowieka przyjmując bardzo szeroką definicję protestanckich artefaktów. Mianowicie chodzi o wszystko co zostało wytworzone przez ewangelików, dla ewangelików lub o ewangelikach bez względu na charakter teologiczny, religijny czy konfesyjny badanego dzieła.

⁶ Szerzej o mazurskim i cieszyńskim neopietyzmie w: G. Jasiński, *Neopietyzm a postawy narodowe. Ruch gromadkarski na Mazurach w XIX i XX w. (do 1956) Część I*, „Gdański Rocznik Ewangelicki” 2014, VIII, s. 108-109; T.J. Zieliński, *Protestantyzm ewangelikalny. Studium specyfiki religijnej*, Katowice 2014, s. 78; P. Bubik, A. Michnik, *100-lecie Związku Stanowczych Chrześcijan*, Cieszyn 2010, s. 13.

⁷ www.mikolajki.luteranie.pl [dostęp: 5.07.2017].

⁸ www.muzeum.cieszyn.org.pl [dostęp: 5.07.2017].

⁹ Warto wspomnieć, że budynek Muzeum Miejskiego w Świętochłowicach został wyburzony na początku 2015 r., a nowo wyremontowaną siedzibę Muzeum Powstań Śląskich uroczystie otwarto w październiku 2014 roku. Przekształcenie Muzeum Miejskiego w Świętochłowicach w Muzeum Powstań Śląskich nastąpiło w roku 2012 na mocy uchwały Rady Miejskiej w Świętochłowicach.

¹⁰ Kościół znajduje się na Szlaku Architektury Drewnianej Województwa Śląskiego.

¹¹ www.luter2017.pl [dostęp: 9.07.2017].

¹² www.w-muzeum-e.pl [dostęp: 5.07.2017].

¹³ www.facebook.com/zapomnianecmentarzepomorza [dostęp: 9.07.2017].

¹⁴ www.facebook.com/ZabytkowycmentarzCzempin [dostęp: 9.07.2017].

¹⁵ www.facebook.com/LapidariaZapomnianecmentarzewielkopolski [dostęp: 9.07.2017].

¹⁶ www.facebook.com/Tak-Trzeba-136198609783670 [dostęp: 9.07.2017].

¹⁷ www.facebook.com/lapidariakujpom [dostęp: 9.07.2017].

¹⁸ www.facebook.com/opuszczonekosciolyewangelickie [dostęp: 9.07.2017].

¹⁹ Prawdziwą skarbnicą wiedzy jest strona znajdująca się pod adresem www.genealodzy.pl [dostęp: 9.07.2017].

²⁰ www.nac.gov.pl/instytucja/dzieje-instytucji [dostęp: 6.07.2017].

²¹ www.nac.gov.pl/archiwum-cyfrowe/systemy-i-infrastruktura-it/szukajwarchiwach-pl [dostęp: 6.07.2017].

²² www.audiovis.nac.gov.pl [dostęp: 6.07.2017].

²³ www.agad.gov.pl [dostęp: 6.07.2017].

²⁴ www.agad.gov.pl/inwentarze/cww190x.xml [dostęp: 6.07.2017].

²⁵ [dostęp: 6.07.2017].

²⁶ Dobrym przykładem takiej kooperacji jest Archiwum Państwowe w Katowicach i Górnośląskie Towarzystwo Genealogiczne „Silius Radicum”. Na stronie organizacji czytamy: *W dniu 21 stycznia 2015 r. Górnośląskie Towarzystwo Genealogiczne „Silius Radicum” podpisało porozumienie z Archiwum Państwowym w Katowicach, na mocy którego członkowie Towarzystwa digitalizują zasoby metrykalne Archiwum, które obecnie nie są przewidziane do digitalizacji w ramach realizowanych zadań Archiwum Państwowego.* www.siliusradicum.pl/ksiegi-metrykalne [dostęp: 5.07.2017].

²⁷ Szerzej w: J. Below, *Leśne kościoły. Miejsca tajnych nabożeństw ewangelickich w Beskidzie Śląskim*, Bielsko-Biała 2009.

²⁸ Szerzej w: D. Stolarska, *Czy Ewangelik... o stereotypach*, w: „ROBB+MAGGazyn. Dolnośląski Magazyn Społeczno-Kulturalny” 2017, nr 13, V, s. 14.

²⁹ Przykład: „Katolik” 1902, R. 35, nr 62.

³⁰ Przykład: R. Kaczmarek, „Spokojni ludzie” z *Hołdunowa*, w: „Fabryka Silesia” 2017, nr 3(17), s. 40-43; Skwer przy zbiegu ul. Wrocławskiej i Kolejowej w Bytomiu – w miejscu tym znajdował się kiedyś ewangelicki cmentarz, który zlikwidowano w latach 70. XX wieku. Między ławkami i drzewami nadal można znaleźć pozostałości po mogiłach (zwłok nigdy nie ekshumowano). Szerzej w: P. Nadolski, *Cmentarze ewangelickie*, w: *Cmentarze bytomskie od średniowiecza do współczesności*, J. Drabina (red.), Bytom 1999, s. 73-82.

³¹ Przykłady: Wystawa przygotowana przez Wojewódzką i Miejską Bibliotekę Publiczną w Bydgoszczy pt. „Dzieje reformacji i kontreformacji na przykładzie starych druków ze zbiorów Książnicy bydgoskiej”, 12-31.05.2017; R. Michalak, *Kościoły protestanckie i władze partyjno-państwowe w Polsce (1945-1956)*, Warszawa 2002; Zdjęcia i pocztówki przedstawiające ewangelickie majątki (cmentarze, plebanie, szkoły, sierocińce itp.), które po II wojnie światowej zostały przejęte przez władze państwowe lub kościelne (katolickie) – ogromny zbiór dostępny na portalu www.fotopolska.eu lub www.dolny-slask.org.pl [dostęp: 10.08.2017].

³² www.luteranie.pl/nawosci/porozumienie_o_wspolpracy [dostęp: 9.07.2017].

Anna Seemann-Majorek

Antropolog kulturowy, animator, bibliotekarz; kustosz w Muzeum „Domek Matki Ewy”, koordynator Centrum Ewangelickiego im. Matki Ewy, wiceprezes Zarządu Ewangelickiego Stowarzyszenia Kultury (EStoK); współtwórczyni filmu *Szlakiem Matki Ewy* oraz projektu *Wirtualne Muzeum Ewangelicyzmu Bytomia i Okolic*, współautorka książki *Ancilla Domini. Pórtora wieku miłości Bogu i służby bliźnim*; e-mail: domekmatkiewy@gmail.com

Word count: 3 725; **Tables:** -; **Figures:** 10; **References:** 32

Received: 07.2017; **Reviewed:** 08.2017; **Accepted:** 08.2017; **Published:** 09.2017

DOI: 10.5604/01.3001.0010.4303

Copyright ©: 2017 National Institute for Museums and Public Collections. Published by Index Copernicus Sp. z o.o. All rights reserved.

Competing interests: Authors have declared that no competing interest exists.

Cite this article as: Seemann-Majorek A.; EWANGELIKALIA W ZBIORACH POLSKICH – PRÓBA TYPOLOGIZACJI. Muz., 2017(58): 281-291

Table of contents 2017: <http://muzealnictworocznik.com/resources/html/articlesList?issueId=9587>